

УДК 343.98

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАНІ ЗЛОЧИНІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Книженко С. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація: Розглянуто актуальні питання взаємодії під час розслідування злочинів. Проаналізовано законодавство з цього питання, визначені поняття процесуальної та непроцесуальної форм взаємодії. Окреслені шляхи вдосконалення взаємодії слідчого з іншими суб'єктами кримінального судочинства. Обгрунтовано необхідність внесення змін та доповнень до КПК України.

Ключові слова: криміналістична методика, розслідування злочинів, методи розслідування, взаємодія, форми взаємодії, суб'єкти взаємодії.

Аннотация: Рассмотрены актуальные вопросы взаимодействия при расследовании преступлений. Проанализировано законодательство по этому вопросу, определены понятия процессуальной и непроцесуальной форм взаимодействия. Намечены пути усовершенствования взаимодействия следователя с другими субъектами уголовного судопроизводства. Обоснована необходимость внесения изменений в УПК Украины.

Ключевые слова: криминалистическая методика, расследование преступлений, методы расследования, взаимодействие, формы взаимодействия, субъекты взаимодействия.

Annotation: Examined topical questions of interaction in the investigation of crimes. Analyzed legislation on the matter, the notions procedural and non-procedural forms of interaction. Outlined ways improvements interactions with other subjects criminal proceedings. Substantiates the necessity making changes to Code of Criminal Procedure.

Key words: criminalistical methods, investigation of offenses, investigation methods, interaction, forms of interaction, subjects of interaction.

Ефективність виявлення, розслідування та попередження злочинів у багатьох випадках залежить від добре налагодженої взаємодії суб'єктів пошуково-пізнавальної діяльності, а саме слідчого з оперативними підрозділами, експертами, спеціалістами, працівниками контролюючих органів, засобами масової інформації, громадськістю. Основним завданням взаємодії слідчого з вказаними суб'єктами є притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, що їх учинили; відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди; відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб.

Слід констатувати, що чинний кримінальний процесуальний кодекс України (далі КПК України) дещо змінив умови та порядок взаємодії у порівнянні з КПК України 1960 року, а тому питання взаємодії суб'єктів пошуково-пізнавальної діяльності є актуальними і потребують наукового дослідження.

У юридичній літературі питання взаємодії при розслідуванні злочинів у своїх роботах досліджували В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, А.Ф. Волобуєв, І.Ф. Герасимов, В.А. Журавель, В.П. Корж, В.Д. Пчолкін, Р.Л. Степанюк, В.М. Тертишнік, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаківський, М.П. Яблоков та інші вчені.

Водночас залишається низка невіршених та дискусійних питань, які пов'язані з визначенням понять, ознак процесуальної та організаційно-тактичних форм взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень; виокремленням конкретних процесуальних форм взаємодії слідчого з іншими суб'єктами пошуково-пізнавальної діяльності.

Вказана обставина зумовила постановку перед криміналістами завдання щодо визначення поняття та ознак процесуальної й непроцесуальної форм взаємодії; наведення чіткого переліку процесуальних форм взаємодії. Отже, метою цієї статті є визначення понять процесуальної та організаційно-тактичних форм взаємодії, виокремлення їх ознак.

Як нами вже зазначалося, в залежності від правової регламентації криміналісти виділяють процесуальні та непроцесуальні форми взаємодії. Останні ще називають також організаційно-тактичними формами [1, с. 8].

Нажаль серед вчених не має єдиної думки щодо визначення поняття процесуальної форми взаємодії. Так, одні дослідники процесуальну форму взаємодії визначають як закріплені кримінально-процесуальним законом способи співпраці суб'єктів взаємодії у процесі розслідування злочинів [2, с.70; 3, с. 24].

Інші дослідники до процесуальних форм взаємодії відносять не тільки способи, передбачені кримінальним процесуальним кодексом, але й іншими законами України, які регулюють діяльність правоохоронних органів [4, с. 248].

Окрім того, у криміналістиці була висловлена точка зору, згідно якої серед непроцесуальних форм виділені дві групи: 1) організаційно-правові (передбачені законами або підзаконними нормативно-правовими актами); 2) суто організаційні (вироблені наукою і практикою, без правового закріплення) [3, с. 24].

Зауважимо, що розмежування форм взаємодії при розслідуванні злочинів має важливе практичне значення. Так, порушення процесуальних форм взаємодії може призвести до неможливості використання у кримінальному судочинстві отриманих у результаті такої взаємодії даних у якості

доказової інформації. У свою чергу порушення організаційних форм, хоча і може спричинити шкоду охоронюваним інтересам, але не пов'язане з процесуально-правовими наслідками.

Для того, щоб правильно виокремити процесуальні та непроцесуальні способи співпраці слідчого з іншими учасниками пошуково-пізнавальної діяльності, перш за все, необхідно визначити поняття взаємодії. Не вдаючись до дискусій, зазначимо, що ми підтримуємо точку зору тих криміналістів, які під взаємодією розуміють такий взаємозв'язок у діяльності її суб'єктів, який забезпечує правильне поєднання та розподіл повноважень, методів і засобів, які притаманні кожному учаснику з метою досягнення поставлених цілей [5, с. 118].

По друге, дослідження форм взаємодії вимагає встановлення змісту поняття форми. Тлумачний словник сучасної української мови форму визначає як спосіб організації чого-небудь, зовнішній вияв якогонебудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом [6, с. 1543].

По третє, визначення понять та ознак процесуальної та організаційно-тактичних форм взаємодії вимагає звернення до основ теорії кримінального процесуального права. Так, у кримінальному процесуальному праві під кримінальною процесуальною формою розуміють правовий режим кримінальної процесуальної діяльності, що включає дотримання юридичних процедур, виконання певних процесуальних умов та забезпечення гарантій у кримінальному провадженні [7, с. 14].

Кримінальну процесуальну форму характеризують такі риси, як загальність, єдність, обов'язковість. Загальність полягає в тому, що під час кримінального судочинства застосовуються єдині для певної категорії кримінальних проваджень правила судочинства. Єдність обумовлена віднесенням питань регулювання кримінального судочинства до виключної компетенції Верховної Ради України. Обов'язковість кримінальної процесуальної форми міститься у вимозі точного і неухильного виконання її приписів. Ігнорування процесуальної форми, вихід за її межі тягне за собою негативні юридичні наслідки, зокрема, у вигляді скасування процесуального рішення, визнання доказів недопустимими [7, с. 15-16].

Ми погоджуємося з точкою зору А.А. Глієвого, який форму взаємодії при розслідуванні злочинів визначив як зовнішній вираз погодженої діяльності її суб'єктів з метою виконання задач, що поставлені перед ними [8, с. 58].

В.М. Логвін, досліджуючи питання взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, виокремив такі ознаки процесуальної форми взаємодії: 1) наявність зареєстрованого кримінального провадження; 2) обов'язкове письмове процесуальне оформлення взаємодії; 3) керівна роль слідчого у взаємодії; 4) можливість настання юридичних наслідків у випадку недотримання при взаємодії вимог кримінально-процесуального законодавства [2, с. 70].

Аналіз криміналістичної літератури, положень кримінального процесуального права дозволяє визначити процесуальну форму взаємодії як

передбачену КПК України або іншими законами України сумісну узгоджену діяльність суб'єктів взаємодії, спрямовану на вирішення завдань кримінального судочинства. Ознаками процесуальної форми взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень є: наявність зареєстрованого кримінального провадження, загальність, єдність, обов'язковість, письмове оформлення взаємодії, керівна роль слідчого (прокурора як процесуального керівника).

Варто зазначити, що згідно нормам чинного КПК України ініціатором процесуальної взаємодії, в окремих випадках, може бути сторона кримінального провадження. Так, на досудовому розслідуванні експертиза може бути проведена за зверненням сторони кримінального провадження (ч. 1 ст. 242 КПК України, ст. 243 КПК України).

Кримінально-процесуальне законодавство України дозволяє виділити такі процесуальні форми взаємодії під час досудового слідства:

1. Здійснення оперативними підрозділами слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за письмовим дорученням слідчого (ст. 41 КПК України).

2. Залучення спеціаліста під час проведення слідчих дій. Так, участь спеціаліста є обов'язковою у таких випадках:

- при проведенні огляду трупа повинен бути присутній судово-медичний експерт або лікар (ч. 1 ст. 238 КПК України);

- при проведенні ексгумації трупа обов'язкова присутність судово-медичного експерта (ч. 2 ст. 239 КПК України);

- при проведенні допиту малолітньої або неповнолітньої особи повинен бути присутній педагог або психолог, а за потреби – лікар (ч. 1 ст. 226 КПК України);

- при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи повинен бути присутній педагог або психолог, а за потреби – лікар (ч. 1 ст. 227 КПК України).

3. Отримання висновків ревізій та актів перевірок (ст. 99 КПК України).

4. Проведення експертизи (ст.ст. 242-243 КПК України).

5. Здійснення приводу підозрюваного, свідка (ст. 140 КПК України).

6. Затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України).

7. Законне затримання підозрюваного (ст. 207 КПК України).

8. Участь понятих у проведенні слідчих (розшукових) дій (п.7 ст. 223 КПК України).

9. Використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України). На наш погляд, законне затримання, участь понятих та конфіденційне співробітництво є процесуальними формами взаємодії слідчого з громадськістю під час досудового розслідування.

10. Здійснення розшуку підозрюваного оперативними підрозділами за дорученням слідчого, прокурора (ст. 281 КПК України).

11. Здійснення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (ст. 132 КПК України, ст. 3 Закону України «Про забезпечення

безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»).

12. Виконання адміністрацією місць попереднього ув'язнення вимог слідчого про виклик підозрюваного; передачі скарг, заяв і листів підозрюваного (ст. ст. 13, 21 Закону України «Про попереднє ув'язнення»).

Найчастіше до організаційно-тактичних форм взаємодії у криміналістиці відносять: 1) сумісний аналіз даних, отриманих у результаті проведення оперативно-розшукових заходів; 3) взаємний обмін інформацією; 4) створення слідчо-оперативних груп [2, с.70].

Як правильно зазначалося у криміналістичній літературі, організаційно-тактичні форми є результатом практики розслідування злочинів. Вони не знаходять свого закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві й лише окремі з них регламентовані відомчими нормативними актами [2, с.72].

До ознак непроцесуальної форми взаємодії слідчого з оперативними працівниками В.М. Логвін відносить: 1) обумовленість практичною діяльністю; 2) правовий характер (хоча не у всіх випадках тягнуть за собою настання юридичних наслідків; 3) в основному визначаються результатами оперативно-розшукової діяльності; 4) ініціатором може виступати як слідчий так і оперативний працівник [2, с. 71].

Аналіз криміналістичної літератури, чинного законодавства дозволяє визначити організаційно-тактичні форми взаємодії як сумісну узгоджену діяльність суб'єктів взаємодії, спрямовану на вирішення завдань кримінального судочинства, яка є результатом практики розслідування злочинів й не несе за собою негативних юридичних наслідків у вигляді скасування процесуального рішення, визнання доказів недопустимими. Ознаками непроцесуальної форми взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень є: обумовленість практикою розслідування злочинів; не несе за собою негативних юридичних наслідків; може здійснюватися й за межами кримінального провадження; необов'язковість письмової форми; ініціативу можуть виявляти й інші учасники пошуково-пізнавальної діяльності.

Аналіз криміналістичної літератури, підзаконних нормативних актів та практики здійснення взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень дозволяє виділити такі непроцесуальні форми взаємодії:

1. Створення слідчо-оперативної групи. Варто вказати на те, що не слід обожнювати слідчо-оперативну групу з групою слідчих, порядок створення якої регламентований статтею 39 КПК України. Умови та порядок функціонування слідчо-оперативної групи регламентується відомчим нормативним актом – Наказом МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень». Назаль Кримінальний процесуальний кодекс України не містить приписів щодо створення слідчо-оперативної групи. Водночас практика розслідування злочинів вказує на те, що створення слідчо-оперативної групи

відповідає її потребам й не суперечить теорії кримінального процесу, а тому ми підтримуємо точку зору А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка про необхідність законодавчого закріплення слідчо-оперативних груп [3, с. 24]. У зв'язку з цим ми пропонуємо доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України положеннями, які будуть чітко визначати підстави, порядок створення та функціонування слідчо-оперативних груп, права та обов'язки їх учасників.

2. Розробка сумісних організаційних заходів щодо ефективного використання криміналістичних засобів і методів у процесі розслідування злочинів.

3. Взаємний обмін інформацією.

4. Надання допомоги наявними силами і засобами (наприклад, передача технічних засобів).

5. Консультативно-довідкова діяльність.

6. Проведення спільних нарад.

7. Обговорення і підведення підсумків спільної діяльності за конкретними кримінальними провадженнями.

Наведений перелік не є вичерпним і може бути доповнений із урахуванням конкретних рівнів, цілей та суб'єктів взаємодії у протидії злочинності.

Варто зазначити, що нагальною потребою на теперішній час є розробка і прийняття окремих інструкцій із взаємодії слідчого з контрольно-наглядовими органами, експертними установами, в яких необхідно відобразити підстави, конкретні форми взаємодії, строки виконання певних дій, обміну інформації тощо.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що процесуальні форми взаємодії визначені КПК та іншими законами України, а їх порушення тягне за собою настання юридичних наслідків у вигляді визнання доказів, отриманих у результаті такої взаємодії недійсними. Організаційно-тактичні форми взаємодії вироблені наукою та практикою розслідування злочинів, законодавчо не закріплені, а тому їх порушення не несе за собою юридичних наслідків.

Перспективою подальших досліджень є визначення змісту процесуальних та непроцесуальних форм взаємодії з урахуванням етапів розслідування та слідчих ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безруких Е.С., Рьт科夫 А.А. Взаимодействие при расследовании и раскрытии преступлений : учебно-практическое пособие / Е.С. Безруких, А.А. Рьт科夫. – Калининград : Калининградский юридический институт МВД России, 2010. – 64 с.
2. Криминалистика : учебник : в 3 ч. Ч. 2. Криминалистическая тактика / под ред. Г.Н. Мухина. – [2-е изд., испр.]. – Минск : Акад. МВД, 2010. – 243 с.
3. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів: монографія / [А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А.Ф. Волобуєва. – Х. : «Курсор», 2009. – 320 с.
4. Глушков В.О., Скалозуб Є.Л. Взаємодія оперативних підрозділів із органами досудового слідства / В.О. Глушakov, Є.Л. Скалозуб // Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25-26 листопада 2010 р. – Х. : Право, 2010. – С. 247- 250.
5. Мухин Г.И. Криминалистика: учеб. пособие / Г.И. Мухин, Д.В. Исютин-Федотков. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2009. – 227 с.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з доп. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

7. Кримінальний процес: підруч. / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.]; за ред. В.Я. Тацій, Ю.М. Грошового, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

8. Глісвий А.А. Теоретичне визначення форм взаємодії кримінальної міліції та оперативних підрозділів органів, що виконують покарання / А.А. Глісвий // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск № 1 у двох частинах. – Ч. 1. – 2007. – С. 57-66.

УДК 343.98:343.326

«ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО» В СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРОРИЗМУ

Чорний Г. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Анотація: У статті розглянуті основні питання формування «особи потерпілого» як елемента криміналістичної характеристики тероризму. Автор встановлює відповідну вибірковості дій злочинців стосовно потерпілих, розглядає такі психічні явища як страх, паніка, агресія та обґрунтовує свою наукову позицію.

Ключові слова: тероризм, особа потерпілого, психічні стани страху.

Анотация: В статье рассмотрены основные вопросы формирования «личности потерпевшего» как элемента криминалистической характеристики терроризма. Автор устанавливает соответствующую избирательность в действиях преступников относительно потерпевших, рассматривает такие психические явления как страх, паника, агрессия и обосновывает свою научную позицию.

Ключевые слова: терроризм, личность потерпевшего, психические состояния страха.

Annotation: The article regards the crucial points of correlation dependence between such elements of forensic characteristics terrorism as «Criminal identity» and «Victim's identity». The author suggests the proper classification concerning the selectivity of criminal's actions as for the victims and substantiates his scientific standpoint.

Key words: terrorism, criminal identity, victim's identity.

Особа потерпілого, як складовий елемент криміналістичної характеристики тероризму, має важливе значення для встановлення та розробки кореляційних зв'язків елементів криміналістичної характеристики тероризму, а також виконує регулятивну функцію організації, планування розслідування зазначеного виду злочину та сприяє висуненню та перевірці слідчих розшукових версій.

Дані про потерпілого (потерпілих) займають важливе місце в криміналістичній характеристиці тероризму (як і інших злочинів проти життя, здоров'я особи, а також його майна). Цей факт пояснюється такими обставинами, як: 1) вибірковістю в діях злочинця, що показують певний взаємозв'язок між особливостями особи його та потерпілого (потерпілих) [3, с. 62]; 2) наявністю і характером зв'язків та відносин між потерпілим і злочинцем, які впливають на мету, мотив, час, способи вчинення та приховування злочину [4, с. 37].

Розглядаючи таку обставину характеристики потерпілого як наявність і характер зв'язків і відносин між потерпілим і злочинцем, які впливають на мету, мотив, час, способи вчинення та приховування злочину необхідно зазначити таке: 1) особа потерпілого (потерпілих) визначається масштабом терористичної операції [6, с. 224]; 2) при зазначених вище обставин, кореляційна залежність між особою злочинця-терориста і особою потерпілого є відносною, стосовно особливостей планування та

організації розслідування терористичного акту по «гарячих слідах», висунання загальних версій, а також проведення першочергових гласних та негласних слідчих дій; 3) при розгляді саме цієї обставини простежується сутність і природа тероризму як соціального явища (з точки розуміння як суспільно небезпечного діяння – злочину), що ставить перед собою єдину мету – відродити, а в подальшому (в деяких випадках) і підтримувати страх, жах у широких соціальних верствах населення.

При цьому потерпілими є не тільки особи, «яким злочинцем завдано моральну, фізичну або майнову шкоду» [7, с. 104], але опосередковано і необмежене, невизначене коло осіб, які зазнають і відчувають обмеження, труднощі, страждання від такого злочину.

Такого роду страждання тягнуть за собою появу в суспільстві паніки, масового психозу, соціальної агресії щодо терористичних груп (організацій) або представників конкретних народів, які беруть участь у вчиненні такого роду злочинів.

У конкретних громадян з'являються і стабільно довго підтримуються після вчинення терористичного акта різного роду манії, фобії: боязнь знаходження в замкнутому просторі, боязнь вчинення залізничних переїздів та авіаційних перельотів.

Крім цього, з'являються і загострюються невдоволення громадян щодо обставин та питань, на які звертали свою увагу терористи в своїх вимогах. Зазначені невдоволення мають, як правило, діаметральні сторони – від засудження органів